

OBSAH

Úvod	13
-------------------	----

DEMOGRAFIE, TECHNIKA A EKONOMIKA

Obyvatelstvo a využívání půdy	23
Světová populace	23
Využívání půdy	27
Získávání nové půdy a kolonizace	27
Intenzifikace využívání půdy	32
Zavádění nových, výnosnějších plodin	35
Technické změny	39
Vynálezy a transfer techniky	41
Architektura a infrastruktura	44
Architektura	44
Vodní stavitelství	46
Vnitrozemská doprava	48
Námořní plavba	49
Střelný prach a palné zbraně	53
Průmysl a řemesla	54
Knihtisk	55
Napodobování zámožských produktů	57
Komplexní formy organizace a velké výrobní závody	58
Stroje v řemeslné výrobě	61
Ekologický dopad rozvoje techniky	64
Technické změny a technické znalosti	65
Dálkový obchod a objevy	69
Obchod jako impuls a cíl	70
Asie a Evropa ve středověku	70
Portugalci v Indii	74
Španělé v Americe	77
VOC, EIC a jiné obchodní společnosti	80

Nové světy	84
Blízký východ	84
Indie a jihovýchodní Asie	84
Východní Asie	88
Severní Asie	92
Afrika	93
Amerika	95
Tichomoří a Austrálie	99
Objevné cesty opačným směrem	100
Obraz světa a znalosti	104

VLÁDA A POLITICKÉ IDEJE

„Světová politika“	111
Výchozí bod – svět ve 13. století	113
Stabilizace po globálněhistorickém zlomu (1200/1350 až 1500) . . .	115
Politický vývoj po vpádu Mongolů	115
Následky „černé smrti“	122
Politický vývoj v černé Africe, Americe a v oblasti Indického a Tichého oceánu	126
Globalizace a politická uspořádání na počátku moderní doby (1500 až 1750)	131
Západoevropská expanze a Nový svět	131
Afrika a obchod s otroky	137
Konflikty v mocenskopoliticky propojených oblastech Eurasie přibližně od roku 1500	143
Mocenská politika v indopacifické oblasti od roku 1500 do roku 1750	154
Říšské a státní útvary	160
Pojmy „říše“, „země“, „stát“	160
Vznik „říší“	160
Tributní říše, centralizované a stavovské státy	164
Vývoj státnosti v zemích a říších	170
Následnictví jako základní problém stability monarchií	170
Historické, respektive náboženské ideologie zakládající státy . .	175
Novinky ve vojenství jako příčina vzestupu a úpadku říší	180
Budování byrokratického systému	190
Budování a struktura diplomatických a komerčních vztahů . . .	200

Významy světa a politické ideje	206
Křesťanský obraz světa a chápání politiky ve středověku	206
Křesťanský světonázor a politika na příkladu Tomáše Akvinského	206
Duchovní a světská říše – bitevní pole dějin idejí.	209
„Moderní“ posuny	212
Nový humanismus renesance	212
Machiavelliho realismus – chytrá teorie.	214
Realismus a utopie – sourozenci v politických dějinách renesance	219
„Moderna“ – poznámky k jednomu neuchopitelnému pojmu ..	222
Počátek teorie smlouvy – Hobbes, Locke, Rousseau	225
Politické konsekvence – absolutismus, demokratický totalismus, liberalismus.	233
Pohled na islámský a čínský kulturní okruh	238
Islám	238
Čína	243

KULTURA, NÁBOŽENSTVÍ A SOCIALIZACE

Renesance a kulturní vývoj	249
„Krásné slovo“	249
Renesance v Evropě	250
Velká města	250
Strategie přátelství.	252
Víra, umění a konkurence	253
Humanismus	255
Objev dějin	256
Míra a lidská důstojnost.	257
Já jako předmět zájmu	259
Národ jako étos	260
Přes Alpy	261
Epochální úspěch	262
Od baroka k rokoku.	263
Renesance ve světovém kontextu	265
Cesta na Východ	265
Osmané	268
Persie	270
Indie	271
Čína	275
Japonsko	278

Reformace a konfesní rozdělení Evropy	281
Náboženství a politika v evropském raném novověku	281
Pozdní středověk – reforma hlavy a údů?	285
Teologie reformátorů a katolické reformy	287
Reformace v zemi svého původu.	289
Německo ve století konfesionalizace.	294
Reformace a století konfesionalizace za hranicemi německých zemí.	298
 Setkávání různých náboženství a křesťanské misie	 308
Návrat do Afriky	309
Vytlačení křesťanství z Východu, posilování islámu a počátek cest do Afriky	309
Křesťanské království na Kongu	310
Křesťanská Etiopie.	312
Šíření do Ameriky	314
Karibik – první zastávka na cestě křesťanství do Nového světa .	314
Conquista a misie – christianizace španělské Ameriky.	316
Mexiko.	320
Peru	322
Církevní struktury pod patronátem španělské koruny.	324
Jezuitské „redukce“	326
Brazílie.	329
Církev a afroameričtí otroci	333
Severní Amerika.	334
Střetnutí s Asií	339
Šíření islámu do jižní a jihovýchodní Asie a do subsaharské Afriky	339
Křesťanství v Indii	344
Japonsko	348
Jezuité v Číně.	353
Indonésie, Filipíny, Vietnam	355
Nositelé křesťanských misí.	356
Papežství a misie	356
Protestantismus a misie	358
Zrušení Tovaryšstva Ježíšova	360
 Výchova, vzdělání a věda.	 363
Všeobecné úvahy.	363
Rodinná a veřejná výchova	363
Význam používání písma	364
Obrazy světa a přístup k vědě.	365
Vzdělání pro dívky a ženy	367

Evropské myšlenky vzdělanosti a vzdělávací instituce	368
Latinsko-křesťanská tradice a konfesní rozkol	368
Výchova a vzdělávání v pravoslavném světě	380
Islámský svět – rukopisy a madrasy	384
Indie – soupeření různých náboženství	389
Čína – tradice a proměna	392
Japonsko – všeobecné znalosti a řemesla	396
Subsaharská Afrika – věkové skupiny a výchovné rituály	399
Profesionalizace a sociální struktura	402
Práce a povolání v kontextu náboženské interpretace společenského řádu	404
Profesionalizace vojenství	409
Úředníci a právníci – státní správa a profesionalizace	415
Obchod, luxus, vojenství a profesionalizace řemesel	422
Lékaři – mezi řemeslem a akademickým povoláním	430
Výhled	439
Seznam literatury	443
Chronologický přehled	454
Seznam vyobrazení	460
Rejstřík jmenný	461
Rejstřík místní	468

ÚVOD

Walter Demel

Období, jímž se zabývá tento svazek a které samozřejmě rámuje jen nejasně definované hranice, charakterizují především objevy. Německé slovo Entdeckung – stejně jako mnohé jeho analogie v jiných evropských jazycích – se zakládá na představě, že nějaká věc není zprvu viditelná, protože je „zakrytá“ (bedeckt), a poté ji „odkrytím“ (Entdeckung) máme náhle před očima – objeví se. Takové poznání se obvykle již neztratí. **Objev**

Vikingové sice už kolem roku 1000 přistáli například na Newfoundlandu, to však na rozdíl od plavby Kryštofa Kolumba, jenž se domníval, že doplul do východní Asie, zůstalo poměrně bez následků. Rozhodující tudíž není, že nějaký mořeplavec narazí na nějakou „novou zemi“, nýbrž to, že taková událost se aspoň na nějaký čas dotkne života mnoha lidí: změnou jejich „obrazu světa“, ale mnohem více transferem nemocí, přírodních produktů nebo kulturních statků všeho druhu. Právě 15. a 16. století vedlo po předchozích neúspěších ke zhuštění a trvalému upevnění a stabilitě kontaktů mezi vzdálenými končinami a kulturami. Tím se prohloubilo vzájemné poznání, jež nyní přesahovalo poznatky zprostředkované dřívějšími cestovateli, jako byl Ibn Battúta nebo Marco Polo.

„Obraz světa“ se nezměnil jen rozšířením geografických znalostí a interkulturní výměnou, ale i novými vědeckými objevy a vývojem vědy. Jestliže k zásadně novému uspořádání vědění došlo na Západě teprve za pozdější „vědecké revoluce“ (viz svazek 5), přesto již v epoše, o které pojednává tento svazek, vznikaly v politicko-společenské oblasti v mnoha končinách světa nové řády a struktury. V Evropě se vytvořilo stavovství a namísto císařského a papežského universalismu stále více nastupoval systém suverénních států. Část těchto států začala ve vzájemné konkurenci zakládat kolonie na celém světě a likvidovala domácí kultury, zvláště v Americe. Naopak centralizovaný japonský stát se od roku 1640 po ukončení samurajských válek prakticky izoloval od ostatního světa. V Říši středu zůstali po mongolské nadvládě státotvornou elitou konfucianští úředníci-vzdělanci. Do čela společnosti však roku 1644 nastoupil císařský rod a šlechta mandžuského původu. Podobně vládly od roku 1206 velkým částem Indie, jakož i většinovému hinduistickému obyvatelstvu rozmanité muslimské dynastie a elity středoasijského, případně perského původu a kulturního ražení, což pro říši Mughalů představovalo v 18. století stále nestabilnější situaci. V rozlehlých oblastech severní polokoule vyvolávala v 17. a raném

**Nová
uspořádání**

18. století krize, způsobená mimo jiné klimatem, aspoň přechodně jistou sociální dynamiku a uvrhla další státy do narůstajících potíží, jež v případě Sařiovců a španělských Habsburků vedly k rozdělení jejich impérií. Zachovány však zůstaly politické útvary, ve kterých se světská moc mohla nakonec znovu upevnit oživenými nebo novými legitimizačními formami.

Demografie, technika a ekonomika, lidstvo ve svém nerovnoměrném rozdělení na zeměkouli a uspokojování životních potřeb zemědělstvím, řemesly a obchodem představují první tematický okruh tohoto svazku. Nejdříve se zaměříme na obyvatelstvo a zemědělství. Globální nárůst populace v letech 1200 až 1800, jakož i různá hustota světové populace, soustředící se v Číně, Indii a západní polovině Evropy, měly totiž podstatnou měrou původ ve vzrůstu zemědělské výroby v těchto oblastech, a to díky získávání nové zemědělské půdy, intenzifikaci využívání půdy a zavádění nových užitkových rostlin.

**Obyvatelstvo
a zemědělství**

**Technické
změny**

V zemědělství i řemeslech sehrávaly významnou roli technické změny. Vyjdeme ze široce pojatého pojmu techniky a budeme význam transferu techniky a rozdílnosti v používání nových vynálezů demonstrovat třeba na příkladu knihtisku – média, jímž se znalosti, myšlenky, ale i politická a náboženská propaganda mohly šířit mnohem rychleji než dříve. Dále představíme vývoj v architektuře (včetně stavby mostů a pevností), ve stavbě kanálů (k zavodňování i dopravě), ve stavbě pozemních cest a v lodní dopravě, rovněž ve zdokonalování dopravních prostředků a orientačních pomůcek používaných pro pozemní, případně námořní dopravu. K neméně významným změnám s nesmírnými mocenskopolitickými důsledky došlo ve zbrojní technice. Jejich přičiněním byly rychle odsouzeny k zániku říše Inků a Aztéků, jež navzdory svým dovednostem v architektuře či měření času neznaly ani železo. Řemeslníci však vedle zbraní zhotovovali též luxusní zboží, nezřídka nápodoby zámořských výrobků. Zvláště na výrobu porcelánu, hodin nebo textilu se zřizovaly manufaktury a nákladnické struktury, které už částečně pracovaly se složitějšími stroji. Tento trend lze pozorovat též v hornictví, jež se mimo jiné vinou velké spotřeby dřeva stává příkladem částečně již povážlivých ekologických dopadů technického rozvoje. Evropa měla před rokem 1800 oproti jiným kulturám jasný náskok jen v nemnoha oblastech, kterými se zabýváme. Evropané však přišli s experimentem a kvantifikací, a tak se jim především díky nautickým přístrojům a mapám, dalekohledům a mikroskopům otevíraly nové světy.

**Dálkový
obchod
a objevy**

Dálkový obchod a objevy byly sice technickými novinkami usnadněny, primárně je však motivovaly ekonomické zájmy. Zvláště různá omezení dálkových obchodních styků na eurasijských pozemních cestách ve 14. století vedla k zesílení aktivitě v námořním obchodě (ze soukromé arabsko-indické, přechodně i ze státní čínské strany), ale nakonec především k objevným plavbám Vaska da Gamy a Kryštofa Kolumba, jejichž dlouhodobým důsledkem byl světový zámořský obchod, kterému domino-

vala Evropa. Hlavními aktéry dálkového obchodu už nebyly portugalská, případně španělská koruna, ale zámořské společnosti Nizozemí, Anglie a jiných konkurujících zemí. Z vědeckého bádání vyplývá, že v intenzifikaci kontinentálního a mezikontinentálního toku osob, zboží a informací se už rýsoval zrod „světové ekonomiky“. Výměna (nerovnovážná) původců chorob, potravin a pochutin tak v mnoha částech zeměkoule změnila všední život nejen elit.

U „nových světů“, jež se zprvu zdály neatraktivní, prozkoumávali Evropané zpočátku jen pobřeží, na něm kvůli obchodu založili pár opěrných bodů, jinak hledali námořní cesty, kterými by se dostali k bohatým končinám mimoevropského světa. Některé z nich, jako Mexiko, Peru nebo Moluky („ostrovy koření“), poté brzy dobyli. Jiné, například vnitrozemské státy Indie nebo východoasijské státy, naopak projevíly svou obranyschopnost, nebo se dokonce chovaly nepřátelsky, takže informace o jejich území se získávaly jen těžko, byly tudíž nedostatečné a často si odporovaly. Nicméně tato rozmanitá interkulturní setkávání vedla nejen v Evropě (ač v ní obzvláště) k setrvalému nárůstu vědomostí šířených texty, mapami a obrazy. Část těchto nových informací se dostala do širokých kruhů, neboť exotika mnohé fascinovala a fascinuje dodnes bez ohledu na to, zda jde o lidi, či vzácné, respektive „kuriózní“ předměty z jiných částí světa.

Na rozdíl od jepičích čínských zámořských expedic se (západo)evropská expanze projevovala i v mocenské oblasti a v politických idejích, čemuž věnujeme druhou část tohoto svazku. Jimi totiž zahraniční a mocenská politika praktikovaná mezi zeměmi a státy začala stále více nabývat charakteru „světové politiky“ ve vlastním smyslu slova. Po ničivých mongolských vpádech vznikly zhruba po roce 1300 v kontinentální Eurasii dvě nové, expandující říše: moskevská a osmanská. Mughalové založili roku 1526 impérium v tamerlánovské tradici, jež časem spojilo části střední Asie s Indií. Zatímco zájmy Číny se po roce 1368 soustředily skoro výlučně na východní Asii, různé evropské státy rozšiřovaly svou moc v mimoevropských částech světa. Afrika, kde jižně od Sahary vznikla řada většinou nepřilíš trvalých států, tím byla postižena jen málo. Španělsko si však podrobilo ještě relativně mladé říše Aztéků a Inků, a to s katastrofálními demografickými důsledky pro domácí obyvatelstvo. V Mexiku a Peru přesto vznikly spíše „okupační kolonie“ než ryze osídlené kolonie jako například v „Nové Anglii“, jejichž vznik provázelo vytlačování původních obyvatel. Po ekonomické stránce se Evropané v Americe omezovali prakticky jen na dobývání nerostného bohatství nebo zakládání plantáží za pomoci dovezených otroků. V indopacifickém prostoru zakládali hlavně obchodní opěrné body, protože expanze zde narážela na hranice asijských zemí a říší, které jim byly mocensky většinou přinejmenším rovnocenné.

Pokud jde o vnitřní strukturu zejména velkých říší, bereme v úvahu faktory určující vývoj (raně moderní) státnosti: pravidla trůnní posloupnosti jako základní problém všech monarchií, státotvorné historické,

„Světová
politika“

Říše a státy

resp. náboženské ideologie, novinky ve vojenství, jež mohly vést k vzestupu, ale i k pádu říší, budování byrokratického systému, jakož i vytváření a strukturu diplomatických či obchodních styků. Těmito faktory se vysvětlují slabiny středoasijských stepních říší, volně strukturované říše Mughalů nebo Persie, jakož i růst moci, stability a konzistence evropských států včetně Ruska. Nové funkční elity – vojáci a civilní úředníci – stoupaly na společenském žebříčku a přímo či nepřímo vládly ve všech kulturách. Evropské státy i navzdory specifiku stavovství jako institucionalizované spoluúčasti na politickém rozhodování však v budování „vnitřní“ státnosti dosáhly úrovně, na kterou se osmanská říše, a především Čína dostaly již mnohem dříve, teprve v 18. století.

Duchovně historické pozadí vytvářely měnící se výklady světa a politické ideje. Jako výchozí bod v „latinské“ Evropě pojednáváme nejdříve normativně teologické pojetí politiky ve středověku. Po četných svárech o vztahu duchovní a světské moci došlo nakonec k „rozdělení terénu“, jež zaručovalo světským panovníkům náboženskou legitimizaci z „milosti Boží“ a zároveň více či méně široká mocenská práva zemských církví. Od renesance se také stále více sekularizovalo filozofické myšlení, do popředí úvah se dostával člověk jako jednotlivec, za vůdčí myšlenku politiky byl prohlášen „státní zájem“. Avšak vedle této realistické myšlenky se zrodila i utopická: projekt ideálního státu a ideální společnosti. Tak dvěma paralelními cestami došlo k revoluční změně myšlení: byla vynalezena moderna. Základní myšlenkovou figuru představovala smlouva, kterou uzavírají autonomní subjekty. Avšak politické důsledky, jež z ní různí teoretikové státu vyvozovali, mohly vést k absolutismu, liberalismu, ale i k demokratickému totalitarismu. Ve srovnání s tímto dynamickým vývojem evropského uvažování o státu se politická filozofie v islámském světě a v Číně vyvíjela spíše kontinuálně. V islámském diskursu o vztahu světské a duchovní moci se dostala do popředí ortodoxní teologie spojená s náboženským právem. Zásadní odluka světské a duchovní sféry se neprosadila. Třebaže diskuse o vlastnostech „ideálního panovníka“ sloužily často k tomu, aby ospravedlnily opatření faktických držitelů moci, stále více teologů částečně v sunnitském, více však v šíitském islámu si osobovalo udávat cíle politiky. V Číně si podobné právo přisuzovali neokonfucianští úředníci-vzdělanci. Přesto vedle jejich morálně normativních principů souběžně probíhala, podobně jako v Evropě, tradice myšlení, v jejímž středu byla praktická státnická moudrost.

Závěry této části textu se už značně blíží třetímu hlavnímu oddílu svazku, který se zabývá kulturou, náboženstvím a socializací. Snahy o vědomé oživení kulturní minulosti, vnímané jako ideální, se projevovaly v různých kulturách různých epoch dějin lidstva. Evropská varianta těchto „renesancí“ se zakládala na myšlence utváření nové kultury podle principů antických věd a umění. Renaissance probíhala především ve světě italských měst vyznačujícím se konkurenčním bojem. Zde bylo třeba pro-